कण्वो घौरः। रुद्रः, ३ रुद्रः, मित्रावरुणौ च, ७-९ सोमः। गायत्री, ९ अनुष्टुप्।

कद्रुद्राय प्रचेतसे मीळ्हुष्टमाय तव्यसे। वोचेम शंतमं हृदे॥ १ ॥०४३ ॥०१

कत्- कदा। प्रचेतसे- प्रकर्षचेतनाय। मीळ्हुष्टमाय- आनन्दवर्षकाय। तव्यसे- प्रवृद्धाय। रुद्राय- वेगाधिदैवताय। रुवन् द्रवतीति रुद्रः। रु शब्दे। द्रु गतौ। महारवेण द्रुतगतिर्भवतीत्यर्थः। द्रवच्छब्दः क्षिप्रनामसु पठितः। रुद्रो वेगाधिदेवता। ननु वेगः अध्यात्मसाधने प्रतिबन्धक इति योगशास्त्रे प्रसिद्धं कामक्रोधोद्भवं वेगमित्यादिषु। सत्यम्। किन्तु वेगो द्विविधः। विवशवेगः संवेग इति। विवशवेग एव योगप्रतिबन्धकः। संवेगस्तु योगानुग्राहकः। तीव्रसंवेगानामासन्न इति हि योगशास्त्रे। रुद्रस्तु संवेगः। अवशस्थवेगवशीकरणशक्तिभूतः स्ववशस्थवेगो रुद्रः। वशीकृतवेगो विवशवेगाच्च शक्तिसम्पन्नो नियतः। उद्वेजितप्राणः उद्रिक्तप्राणो वा रुद्रः। अस्य प्राणस्य कार्यमेव लोकानां संहारे दृश्यते। हृदे शन्तमम्- अस्मद्धृदयशान्तिकरं मन्त्रम्। वोचेम ॥१॥

यथा नो अदितिः करत्पश्वे नृभ्यो यथा गवे। यथा तोकाय रुद्रियम्॥ १ ॥०४३ ॥०२

नः- अस्माकम्। पश्वे- पशवे। क्रान्तदर्शिने। पश्यतीति पशुरिति यास्कः। नृभ्यः- नेतृभ्यः। गवे- ज्योतिषे ज्ञानाय। तोकाय- सन्ततये। रुद्रियम्- रुद्रशक्तिः। यथा- यथा सिद्ध्यति तथा। अदितिः- अखण्डप्रकृतिः। करत्- करोतु ॥२॥

यथा नो मित्रो वरुणो यथा रुद्रश्चिकेतति। यथा विश्वे सजोषसः॥ १ ॥०४३ ॥०३

Dr. Rangani

नः- अस्मान्। मित्रः- स्नेहाधिदेवता। वरुणः- प्रकृतिनियत्यधिदेवता। रुद्रः- वेगाधिदेवता। यथा। चिकेतति- जानाति। कित ज्ञाने। यथा। विश्वे- सर्वे। सजोषसः- समानप्रीतयः। जुषी प्रीतिसेवनयोः। यथा चिकेतन्ति। तथा मन्त्रं कदा वोचेम ॥३॥

गाथपतिं मेधपतिं रुद्रं जलाषभेषजम्। तच्छंयोः सुम्नमीमहे॥ १ ॥०४३ ॥०४

गाथापतिम्- मन्त्रपालकम्। मेधपतिम्- यज्ञपालकं मेधाविनां पालकं मेधापालकम्। जलाषभेषजम्- जनकमनीयभेषजम्। जाः जनाः। जानां लाषो यस्मिन् तज्जलाषं सुखम्। लष कान्तौ। अथवा उदकरूपभेषजम्। शुद्धजलस्य भैषज्यं श्रुतौ प्रसिद्धम्। अथवा। आपः चित्ताधारशक्तयः। ता एव औषधानि। तत्। शंयोः- शान्तिकामस्य। सुम्नम्- सौख्यम्। ईमहे- प्रार्थयामहे ॥४॥

यः शुक्र इव सूर्यो हिरण्यमिव रोचते। श्रेष्ठो देवानां वसुः॥ १ ॥०४३ ॥०५

यः- यो रुद्रः। शुक्रः- भ्राजमानः। सूर्यः। इव। हिरण्यमिव- सुवर्णमिव। रोचते- भ्राजते। देवानाम्- द्योतनशक्तीनाम्। श्रेष्ठः- उत्तमः। वसुः- चित्तवृत्तिस्तम्भकारकः। वसु स्तम्भे। अस्माकमुपासकानां निवासभूतः। वस निवासे ॥५॥

शं नः करत्यर्वते सुगं मेषाय मेष्ये। नृभ्यो नारिभ्यो गवे॥ १ ॥०४३ ॥०६

सः। नः- अस्माकम्। अर्वते- प्राणाय। शं करति- शङ्करो भवति। मेषाय- क्रान्तदर्शिने साधवे। मेष्ये- क्रान्तदर्शिन्यै साध्व्यै। नृभ्यः- सर्वेभ्यः पुरुषेभ्यः। नारीभ्यः- सर्वाभ्यः स्त्रीभ्यः। गवे- ज्ञानाय। सुगम्- सुष्ठु गम्यम्। शम्- मङ्गळम्। करति- करोति ॥६॥

अस्मे सोम श्रियमधि नि धेहि शतस्य नृणाम्। महि श्रवस्तुविनृम्णम्॥ १ ॥०४३ ॥०७

Dr. Rangaji

सोम- रसभूत रुद्र। नृणाम्- मनुष्याणाम्। शतस्य- अनवधिकम्। श्रियम्- माङ्गळ्यम्। तुविनृम्णम्

- प्रभूतबलसंपन्नम्। महि- महत्। श्रवः- चिदाकाशस्थमन्त्रश्रवणम्। अस्मे- अस्मासु। नि धेहि- धारय ॥७॥

मा न॑ सोमपरि॒बाधो॒ मारा॑तयो जुहुरन्त। आ न॑ इन्दो॒ वाजे॑ भज॥ १ ॥०४३ ॥०८

सोमपरिबाधः- रसभङ्गकर्तृशक्तयः। मा नः ईशत। अरातयः- दानविमुखभावनाः। रा दाने। मा। जुहुरन्त- प्रसह्यकारिण्यो भवन्तु। हृ प्रसह्यकरणे। वाजे- बले। नः- अस्मान्। इन्दो- रसरूपरुद्र। आ भज- सर्वतः सेवस्व ॥८॥

यास्ते॑ प्र॒जा अ॒मृत॑स्य॒ पर॑स्मि॒न्धाम॑न्नृ॒तस्य॑।

मू॒र्धा नाभा॑ सोम वेन आ॒भूष॑न्तीः सोम वेदः॥ १ ॥०४३ ॥०९

सोम- आनन्दभूत रुद्र। अमृतस्य- अमृतस्वरूपस्य। ते- भवतः। प्रजाः। मूर्धा- विश्वस्य शिरोभूते। नाभा- विश्वस्य नाभौ। ऋतस्य। परस्मिन् धामन्- श्रेष्ठे स्थाने। वेनः- कामयस्व। आभूषन्तीः- सर्वतस्त्वामलङ्कुर्वतीः। उपासका एव रुद्रस्य भूषणम्। ताः प्रजाः। वेदः- जानीहि ॥९॥

Dr. Rangaji